

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

125 Кібербезпека (безпека інформаційних та комунікаційних систем)

Тема № 5 Особистість як предмет психологічного дослідження

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Мохорєва О.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук Павлик О. М

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції.

1. Загальне поняття про особистість.
2. Основні категорії людської організації.
3. Взаємозв'язок соціального і біологічного в особистості.
4. Психологічна структура особистості.

Рекомендована література

1. Варій М. Й. Психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 287 с.
  2. Васянович Г. П. Основи психології: навч. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2012. 114 с.
  3. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 272 с.
  4. Ушакова І. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2016. 191 с.
  5. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344.
  6. Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів: довідник молодого вченого / уклад.: А.В. Байлов, О.М. Литвинов, В.В. Чумак; за заг. ред. О.М. Головка. – Харків : ХНУВС: Тім Пабліш Груп, 2016. – 363 с.
- Допоміжна:
7. Євдокімова О.О. Історія психології : навч. посіб. ; Вид. друге, допов. – Харків : Константа, 2020. 320 с.
- Інформаційні ресурси в Інтернеті
8. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
  9. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції.

1. Загальне поняття про особистість

Особистість - це не суто психологічне поняття, і вивчається вона всіма суспільними науками - філософією, соціологією, етикою, педагогікою та ін. Розумінню природи особистості сприяють література, музика, образотворче мистецтво. Особистість відіграє значну роль у вирішенні політичних, економічних, наукових, культурних, технічних проблем, загалом у піднесенні рівня людського буття.

Категорія особистості посідає в сучасних наукових дослідженнях і в суспільній свідомості одне з центральних місць.

Особистість - це поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як індивіда, як суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної

діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства.

Деякі теорії особистості не включають в неї біологічні характеристики людини, інші, приміром, фрейдизм, надають біологічним чинникам визначального значення. Більш виваженим є трактування особистості як динамічної єдності біологічного та соціального.

Не слід змішувати поняття «особистість» та «особа». Під особою розуміють людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності. Ці два поняття — особа як цілісність людини (лат. persona) і особистість як її соціальний і психологічний образ (лат. personalitas) — термінологічно цілком різні.

У психологічній науці не існує загальноприйнятого визначення природи особистості. Епоху активного наукового вивчення проблем особистості можна умовно поділити на два етапи. **Перший** охоплює період з кінця XIX до середини XX ст. і приблизно збігається з періодом становлення класичної психології. У цей час були сформульовані фундаментальні положення про особистість, закладені основні напрями дослідження психологічних особливостей особистості. **Другий етап** досліджень проблем особистості розпочався у другій половині XX ст.

Важливим теоретичним завданням психологічної науки є розкриття психологічних засад тих психологічних властивостей, які характеризують людину **як індивіда, особистість та індивідуальність.**

Поняття «індивід» визначає родову належність людини. Цим поняттям позначається окремий представник людського роду в єдності його набутих та природжених особливостей, носій індивідуально своєрідних психофізичних рис. Це людина як одинична природна істота, представник homo sapiens, продукт філогенетичного і онтогенетичного розвитку, єдності вродженого і набутого, носій індивідуально своєрідних рис. Говорячи про людину як індивіда, Б.Г. Ананьєв описує його **природні особливості, анатомофізіологічну основу особистості.** Це і правомірно, і необхідно, однак важливо пам'ятати, що мова йде не про різні структури (людини як індивіда і людину як особистість), а про одну й ту саму структуру, що розглядається в різних аспектах. Індивід, як правильно зазначає К.В. Шорохова означає **людину як одну з людей, як носія загальних властивостей, як одиничність.**

З'являючись на світ як індивід, людина включається в систему суспільних відносин і процесів, у результаті чого набуває особливої соціальної якості - **стає особистістю.** Це відбувається завдяки тому, що людина, включаючись у систему суспільних зв'язків, виступає суб'єктом - носієм свідомості, яка формується і розвивається у процесі діяльності.

У понятті «суб'єкт» фіксується така характеристика індивіда чи групи, як здатність бути носієм предметно-практичної діяльності, джерелом активності, спрямованої на об'єкт. На відміну від суб'єкта, об'єкт фрагмент реальності, на яку спрямована активність взаємозв'язаного з нею суб'єкта.

2. Основні категорії людської організації.

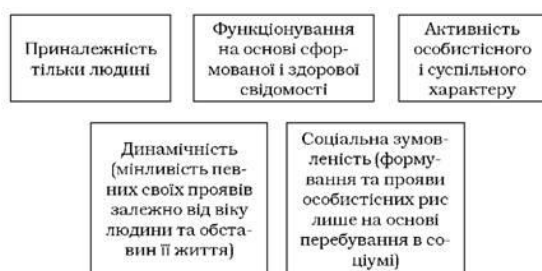
У зв'язку з неможливістю вирішення проблем особистості зусиллями будь-якої однієї науки, на думку Б.Г. Ананьєва, виникла потреба комплексно-інтегрованого підходу до їх вивчення, розробки цілісної системи теоретичного та практичного людинознавства. Учений виокремив чотири рівні людської організації, які складають найбільший інтерес для наукового дослідження: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність.

Узагальнюючи відомі підходи, можна визначити, що **особистість** — це конкретна людина, узята в системі її стійких соціально зумовлених психологічних характеристик, які виявляються в суспільних зв'язках і відношеннях, визначають її моральні вчинки і мають суттєве значення для неї самої і для оточуючих.

Особистість - це свідомий індивід, що залучений до повноцінних суспільних взаємин.

Мається на увазі, що якості індивіда виступають основою для формування особистості. Сформована свідомість дає людині можливість виражати себе, а взаємодія із суспільством має взаємний двосторонній характер - особистість задовольняє свої потреби за рахунок суспільства, а суспільство відчуває на собі результати цієї взаємодії. Так, вчитель, працюючи на благо суспільства, готує для нього освічених громадян, отримуючи за свою професійну діяльність зарплатню.

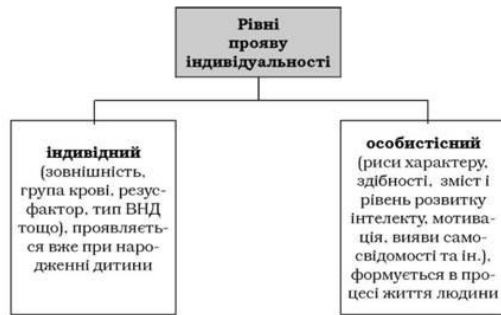
Особистість як якість людини має певні **ознаки**:

Неповторність поєднання природних та соціальних якостей індивіда, що втілюється у проявах його темпераменту, характеру, здібностей, специфіці потреб та інтересів, стилю діяльності, визначається поняттям «індивідуальність».

Індивідуальність - це людина в своїй неповторності, своєрідності та унікальності.

Певні ознаки індивідуальності формуються ще до народження дитини і є фізичними та фізіологічними, тоді як інші набуваються поступово з формуванням особистості. Отже індивідуальність має два *рівні прояву*:

Не всі психологи погоджуються з широким розумінням індивідуальності. Так, О.Г. Асмолов локалізує індивідуальність на рівні властивостей особистості і пов'язує її зі смисловими відношеннями і установками особистості. **«Індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність відстоюють»**, - вважає вчений. Індивідуальність відповідає за розв'язання питань, пов'язаних із сенсом життя, ціннісними орієнтаціями, життєвою позицією людини.

Співвідношення понять **«особистість»** та **«індивідуальність»** зображують графічно як два кола, що накладені одне на одне, але не збігаються повністю, хоча мають певну спільну площу. Така площа - це ті властивості особистості, які складають базис її індивідуальності. Площа, що залишилася і символізує особистість, відповідає тим її властивостям, які є соціально типовими і характеризують її як представника численних малих та великих груп. **«Залишок»** індивідуальності включає біохімічні, загальносоматичні і нейродинамічні властивості, що не входять до структури особистості.

Таким чином, поняття особистості та індивідуальності не рівновеликі й не збігаються за змістом.

3. Взаємозв'язок соціального і біологічного в особистості.

Одна з центральних проблем сучасної психології - це проблема співвідношення біологічної і соціальної в особистості людини. В процесі становлення і розвитку психологічної науки були розглянуті практично усі можливі зв'язки між поняттями **"психічне"**, **"соціальне"** і **"біологічне"**. У групі концепцій, в яких доводиться **спонтанність психічного розвитку**, психічне розглядається як явище, повністю підпорядковане своїм внутрішнім законам, ні як не пов'язаним ні з біологічним, ні з соціальним. У кращому разі людському організму у рамках цих концепцій відводиться роль деякого "вмістища" психічної діяльності. Найчастіше ми стикаємося з цією позицією у авторів, які доводять божественне походження психічних явищ.

У біологізаторських концепціях психічне розглядається як лінійна функція розвитку організму, як щось, що однозначно йде за цим розвитком. Часто в цих концепціях для пояснення психічного розвитку притягується основний біогенетичний закон - **закон рекапітуляції**, згідно з яким в розвитку індивіда відтворюється в головних рисах еволюція виду, до якого цей індивід належить (наприклад, амер. психолог С. Хол). Крайнім проявом цієї позиції є твердження про те, що психічного як самостійного явища в природі не існує, оскільки усі психічні явища можна описати або пояснити за допомогою біологічних (фізіологічних) понять. Слід зазначити, що ця точка зору дуже широко поширена серед фізіологів. Наприклад, такої точки зору дотримувався І.П.Павлов.

Дуже яскраво біологізм виступає в трактуванні особи З.Фрейдом. Згідно з його вченням, уся поведінка особи обумовлена несвідомими біологічними потягами або інстинктами, і в першу чергу сексуальними.

На ідеї рекапітуляції ґрунтуються і **соціологізаторські концепції**.

Існує цілий ряд **соціологізаторських концепцій**, які теж виходять з ідеї рекапітуляції, але тільки тут вона представляється трохи інакше. У рамках цих концепцій стверджується, що психічний розвиток індивіда в конспективній формі відтворює основні східці процесу історичного розвитку суспільства, раніше усього розвитку його духовного життя, культури.

Найяскравіше суть подібних концепцій виразив В. Штерн. У запропонованому їм трактуванні принцип рекапітуляції охоплює і еволюцію психіки тварин, і історію духовного розвитку суспільства.

Приводячи подібні аналогії **автори соціологізаторських концепцій** не враховують систему навчання і виховання, яка історично розвивається в кожному суспільстві і має свою специфіку в кожній суспільно-історичній формації. При цьому кожне покоління людей застає суспільство на певному ступені його розвитку і включається в ту систем громадських стосунків, яка на цьому ступені вже склалася. Тому людині у своєму розвитку немає нужди повторювати в згорнутому виді усю попередню історію.

Результати численних досліджень закономірностей психічного розвитку людини дозволяють говорити про те, що початковою передумовою психічного розвитку індивіда є його біологічний розвиток. Розглядаючи проблему взаємодії і взаємовпливу біологічної і соціальної в психічному розвитку людини, виділяють три рівні організації людини : рівень біологічної організації, соціальний рівень і рівень психічної організації.

4. Психологічна структура особистості.

«Структура» - сукупність стійких зв'язків між безліччю компонент об'єкта, що забезпечують його цілісність і самототожність. Уявлення про структуру передбачає розгляд об'єкта як системи. Проблема структури особистості в психології ще більш заплутана, ніж саме поняття "особистість".

Особистість - складне цілісне утворення. Дослідженню її структури присвячені праці багатьох психологів. Згідно з дослідженнями К. К. Платонова в структурі особистості **виділяють чотири головні** однопорядкові підструктури.

Перша підструктура - спрямованість особистості: моральні якості, установки, стосунки з іншими. Визначається суспільним буттям людини.

Друга - підструктура досвіду (знання, вміння, навички, звички). Набувається досвід у процесі навчання й виховання. Провідним у набутті досвіду є соціальний чинник.

Третя - підструктура форм відображення. Вона охоплює індивідуальні особливості психічних процесів, що формуються протягом соціального життя і специфічно виявляються в пізнавальній та емоційно-вольовій діяльності людини.

Четверта підструктура - біологічно зумовлені психічні функції особистості. Об'єднує типологічні властивості особистості, статеві й вікові особливості та їх патологічні зміни, що великою мірою залежать від фізіологічних і морфологічних особливостей мозку.

Психологічна структура особистості дуже складна і багатогранна. Пізнавальна, емоційно-вольова діяльність особистості, її потреби, [інтереси](#), [ідеали](#) та [переконання](#), самосвідомість тощо - складові духовного життя особистості, які перебувають у складній взаємодії і в своїй єдності становлять її «Я», яке керує всіма аспектами внутрішнього життя та проявами його в діяльності та стосунках з іншими.

Структура особистості (по С. Л. Рубінштейну).

Спрямованість - реалізується у потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, домінуючих мотивах діяльності, поведінки та світогляду.

Знання, уміння, навички набуваються у процесі життя та пізнавальної діяльності.

Індивідуально - типологічні властивості особистості реалізуються в темпераменті, характері, здібностях.

Єдність у структурі особистості біологічного, суспільного та індивідуального здійснюється в процесі формування та історичного розвитку людини.

Психологічна структура особистості

Особистість:

- 1) характер;
- 2) темперамент;
- 3) здібності;
- 4) спрямованість;
- 5) мотивація;
- 6) емоції;
- 7) вольові якості;
- 8) соціальні установки.

Психологічні властивості особистості.

Соціальну значущість і поведінку людини визначають основні властивості особистості і їх стійкі поєднання.

У неозорому крузі властивостей особистості все ж можна виділити шість великих груп, які і визначають усю видиму різноманітність особових проявів.

Першу групу складають природні властивості людини, які визначають динаміку психічної діяльності.

Від них залежать наступні характеристики її протікання :

1. швидкість виникнення і стійкість психічних процесів (швидкість сприйняття і мислення, тривалість відчуттів, яскравість уяви і так далі);
2. інтенсивність психічних процесів (почуттів, емоцій, воля і тому подібне);
3. темп і ритм психічної діяльності;
4. спрямованість психічної діяльності (наприклад, прагнення до нових вражень, широким контактам або, навпаки, відгороджена, занурена в себе).

Найяскравіше усі ці особливості проявляються в мимовільних реакціях: в міміці, пантоміміці, жестах, різноманітних мимовільних рухах і діях.

Другу групу складають моральні властивості людини. Про цю сторону осіб судять по діях і вчинках, в них найвиразніше проявляється і формується моральне обличчя людини. Світогляд людини у формі переконань, моральних норм і ідеалів спонукає його поступати певним чином.

Третю групу складають властивості особи, які проявляються в міжособових стосунках. Це, наприклад, добросердість, чуйність, справедливість, чуйність, тактовність, благородство, ніжність, довірливість і безліч інших аналогічних або протилежних властивостей.

Найважливішою рисою особи, що виражає відношення людини до інших людей, являється товариськість.

До четвертої групи входять властивості особи, що відбивають відношення людини до самого собі: вимогливість, самокритичність, гордість, упевненість в собі, почуття неповноцінності, хвалькувата, зарозумілість, зарозумілість і інші, пов'язані з самооцінкою особи. Самооцінка є однією з найважливіших сторін самосвідомості людини. Самооцінка може бути адекватною і неадекватною. .

П'ята група властивостей особи проявляється відносно людини до матеріальних цінностей. Це такі властивості, як щедрість або скупість, акуратність або неохайність, ощадливість або марнотратство і тому подібне

Шоста група властивостей особи проявляється відносно людини до різних видів діяльності.

Критерії сформованості особи.

Для глибшого розуміння категорії "особа" слід звернутися до необхідних критеріїв оцінки сформованості особистості : ніж яскравіше вони виражені стосовно тієї або іншої особи, тим більше підстав говорити про те, що вона відбулася.

Перший критерій розуміється як сукупність знань людини про світ, що оточує його, і властиві йому закономірності. Очевидно, що широта кругозору особи обумовлюється рівнем розвитку її психічних пізнавальних процесів

(уваги, відчуттів, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви) і емоційно-вольової сфери, здібності до розумного управління собою (воля), особливо в екстремальних ситуаціях.

Проте одного цього критерію для оцінки міри сформованості особи в індивідові не досить. Він взаємодіє з **другим критерієм** - наявністю самосвідомості як особливій інстанції особи.

Третім критерієм рівня розвитку особистості є здатність людини до цілеспрямованої діяльності. Вона реалізується у свідомому формуванні і формулюванні для себе цілей діяльності, в аналізі своїх мотивів, оцінці можливостей і вибиранні засобів досягнення цілей, ухваленні вольових рішень залежно від особливостей умов і готівкових ситуацій. Іншими словами, особу можна рахувати тим більш сформованою, чим більше людина здатна розробляти і реалізовувати свою життєву і професійну стратегію.

Четвертий критерій можна висловити словами видатного російського психолога С. Л.Рубінштейна: «людина є особистість внаслідок того, що він свідомо визначає своє відношення до оточення. Людина є в максимальній мірі особистість, коли в ньому - мінімум нейтральності, байдужості, егоїзму...». Іншими словами, в особі представлені емоційні оцінки міжособистісних стосунків, в які людина вступає в процесі діяльності.

Нарешті, **критерієм розвитку особистості є міра оволодіння мовою**, рівень розвитку мовних здібностей. У розвиненої особи ця здатність представлена досить яскраво.

Формування і розвиток особистості.

Нарешті, третє питання, відповідь на який важлива для розуміння такої категорії людської організації, як "особа", торкається процесу і психологічних механізмів його формування.

Розвиток людини — процес становлення особистості, вдосконалення її фізичних та духовних сил під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких найважливішими є цілеспрямоване виховання й навчання.

Він має різні форми (анатомо-фізіологічну, психічну та соціальну) і відбувається на основі взаємодії дитини з середовищем. Розвиток супроводжується кількісними змінами людської істоти, тобто збільшенням одних і зменшенням інших її ознак (фізичного росту організму, розмірів його окремих органів, ваги тіла, м'язової сили тощо). Кількісні зміни зумовлюють зміни якісні — виникнення нових ознак, особливостей і зникнення старих. Найпомітніші ці зміни в утробному періоді розвитку людини, коли її організм за короткий час із зародкової клітини перетворюється на людську істоту.

У психічному розвитку кількісні зміни виявляються у збільшенні з віком кількості навичок, асоціацій, розширенні уявлень, знань про навколишній світ, пасивного й активного словника, обсягу уваги, сприйняття, пам'яті, швидкості реакцій тощо. Розвиток психічних функцій відбувається нерівномірно, в ньому чергуються фази прискорення й уповільнення, подібно до фізичного розвитку.

Якісних змін зазнають як окремі психічні процеси, так і психіка загалом. Виявляються вони у процесах запам'ятовування і відтворення, створенні уявлень про ситуації, яких не було у попередньому досвіді дитини. Якісних змін зазнають мислення, мовлення, емоції, потреби тощо. На основі засвоєваних знань і суспільного досвіду виникають та розвиваються нові якості особистості — самостійна діяльність, самопізнання, моральні, естетичні та інтелектуальні почуття, ускладнюються і вдосконалюються психічні процеси, розвиваються здібності. Успішний розвиток дитини великою мірою залежить від змісту, спрямованості мотивів, якими вона керується у навчанні та праці.

Близький до розвитку людини інший процес — формування особистості, в якому основним є соціальний чинник.

Формування особистості — процес соціального розвитку молодої людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних дисциплін, виховному впливу сім'ї, школи, суспільства, взаємодії з мистецькими явищами, здатності людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, участі у громадському житті, свідомій її підготовці до самостійного дорослого життя.

Сучасні психологи виділили ряд властивостей особи, які оцінюються як досить стійкі. **У чоловіків це:** надійність і відповідальність; самокритичність; висока естетична розвиненість; недостатній контроль своїх спонукань і потреб. **У жінок:** покірність; товариськість, прагнення знаходитися в колективі; неслухняність; інтерес до філософії і релігійних проблем.

Таким чином, відповідь на питання про стійкість властивостей особистості дуже неоднозначна. У одних властивостей, як правило тих, які були придбані в пізніші періоди життя і малоістотні, стійкості фактично немає; у інших особових якостей, найчастіше придбаних в ранні роки і так чи інакше обумовлених органічно, вона є. У більшості досліджень, присвячених цій проблемі, відзначається, що реальна поведінка особи, як стійка, так і мінлива, істотно залежить від постійності соціальних ситуацій, в яких знаходиться людина.